

ПЪРВИЯТ ПОСТКОЛОНИАЛИСТ ГОМБРОВИЧ?

Александър Фют

Ягелонски университет, Краков

Абстракт: Czy Gombrowicz był pierwszym postkolonialistą? Pytanie o tyle zasadne, że w swoim *Dzienniku* wielokrotnie postulował obronę swoistości „młodszej”, kultury argentyńskiej – „starszej”, statycznej, kulturze Europy. Odnotowywał kształtujące się na jego oczach w Argentynie zarysy postkolonialnego dyskursu, wyrażając o nim w tonie nader krytycznym, odsłaniając jego ideologiczny charakter. Jego zdaniem budowanie tożsamości narodowej i dowartościowywanie się tym sposobem przez kraje postkolonialne idzie w parze z przrzucaniem odpowiedzialności za istniejące zło – na zewnątrz: albo na kolonizatorów, albo na Stany Zjednoczone. Mówiąc inaczej: lekceważąc związki genetyczne i kulturowe, kreśli obraz wielokierunkowych i różnorodnych współzależności indywidualnych i zbiorowych, opartych głównie na potrzebie dominacji i chęci podporządkowania.

Słowa kluczowe: Gombrowicz, postkolonializm, współzależność, autokreacja

Резюме: Статията се концентрира върху интерпретацията на Витолд Гомбрович на постколониалния дискурс, която се оформя през неговите години в Аржентина. В *Дневника* си той демаскира идеологическите основания на дискурса. От една страна, авторът критикува изключително опростенческото прилагане на доктрината на комунизма от страна на някои нейни представители, което представлява склонност да се приписват всички злини на този свят на западния капитализъм, представяван най-вече от Съединените щати; от друга страна, той изразява възражения срещу латиноамериканските нативизъм и национализъм, като според него и двете явления са породени от комплекс за малоценност. Акцентът върху езика на тялото като интерпретационен инструмент при дефинирането на характера на латиноамериканската идентичност е изключително ценно прозрение на Гомбрович. На практика той се противопоставя на есенциалистски ориентирания подход към въпроса за националния характер и предлага вместо това една междуличностна и активистка гледна точка, която, въпреки традиционните форми и стереотипи, подчертава нуждата от продължително лично и социално ориентирано повторно себеизграждане.

Ключови думи: Гомбрович, постколониализъм, език на тялото, себеизграждане

Abstract: The paper focuses on Witold Gombrowicz's interpretation of the postcolonial discourse that was taking shape during his years in Argentina. In the *Diary* he unmasked the ideological foundations of this discourse. On the one hand, he criticized the very simplistic application by some of its participants of the doctrine of communism, which tends to attribute all evil in the world to Western capitalism, particularly practised by the United States, while on the other hand he voiced objections to the Latin American nativism and nationalism, both engendered, in his view, by an inferiority complex. An emphasis on the body language as an interpretational tool

in defining the nature of the Latin American identity is a particularly valuable insight on Gombrowicz's part. Ultimately, he opposed the essence-oriented approach to the question of national character and suggested instead an interpersonalist and activist view which, despite traditional forms and stereotypes, emphasizes the need for continual personal and socially oriented self-recreation.

Keywords: Gombrowicz, Post-Colonialism, body language, self-creation

Витолд Гомбрович се е смятал – и не без известно основание – за предтеча на всяка една от по-значимите тенденции във философията и интелектуалния живот на двацети век: той заявява, че е първият екзистенциалист, първият структуралист, както и автор, който успешно е оспорил теорията на *nouveau roman*¹. В последно време много изследователи от младото поколение го провъзгласяват за постмодерен писател. Може би е дошло времето да се запитаме дали не заслужава да бъде смятан и за първия „постколониалист“. Със сигурност има известни основания за положителен отговор на този въпрос. В *Дневника* той често недвусмислено заявява своите предпочитания към характеристиките на „младата“, характерна, динамична аржентинска култура с нейния нереализиран потенциал, в сравнение със „старата“, статична, замръзнала култура на Европа. В същото време авторът казва някои остри думи за постколониалния дискурс, който се формира по време на неговия престой в Аржентина.

„...[Т]рябва да поддържам дискусията на масата си“, пише саркастично той през 1958 г., „с тази супа, в която плуват баналностите на южноамериканския национализъм, подправени с омраза към САЩ и панически страх от „изкушенията на империализма“.“ (ДП 119). Този коментар служи за разкриване на идеологическия характер на постколониалния дискурс и склонността на защитниците на идеята за национална идентичност и високо национално самочувствие да обвиняват външните сили за всички несгоди – в частност Съединените щати, представени като символ на брутална икономическа, политическа и културна експлоатация, която напълно пренебрегва локалните стремежи. Може би е излишно да добавя, че подобни интерпретации винаги

¹ В частта за *Космос* в книгата си *Завещание* Гомбрович аргументира отегчението си от френския нов роман, който дори не може да прочете. Според него той е толкова скучен, че е нечетивен и следователно не може да бъде критикуван. Причините за отегчението му са шест: 1) твърде теоретичен, интелектуален, абстрактен е този роман, на колена пред науката; 2) тесен е и взаимнохвалебствен; 3) беден е, „литература заради самата литература“; 4) наивно вярващ в „изкуството“; 5) монотонен и еднообразен; 6) солипсизъм, онанизъм, нелоялност към действителността. (Вж. *Testament*: Т 128-129). Тук и нататък преводът на цитатите от полски (освен когато са от издадени на български текстове) е мой. Цитирането на произведенията на Гомбрович е според легендата DI, DII, DIII съответно за *Dziennik I*, *Dziennik II*, *Dziennik III*. – Б. р.

са били и все още са отглас на антизападната комунистическа пропаганда, основан върху удобно изработени употреби на вулгаризирания марксизъм. Тъй като усеща това, Гомбрович не се колебае да критикува комплекса за културна малоценност на аржентинците, примесен с тяхното безплодно търсене на „индианската същност на тези земи“. (DII 117). По този начин авторът заема позиция по въпроса, който в бъдеще ще раздели участниците в дебата за нативизма в постколониалните държави. Като поставя под въпрос възможността за възстановяване на южноамериканската култура в нейната изконна, хомогенна, „прастара“ форма, Гомбрович едновременно атакува всички форми на есенциалистки подход към проблема за националната идентичност. Той съответно предлага свое оригинално решение на дилемите, предизвикани от зависимостта и независимостта, от нуждата от идентичност и нейния убеглив характер в страна, където различните култури и раси са преплетени.

Най-показателният пасаж от *Дневника* по темата за националния характер на аржентинците започва със споменаване на „тяхното проклето, лесно тяло“ (DII 122). Но какво всъщност означава изразът „лесно тяло“? И защо то да е проклето? Вероятно, макар това да не е задоволително решение, отговори на тези въпроси могат да се намерят в предходните части на *Дневника*.

Гомбрович признава, че е изумен от красотата на младите обитатели на Сантяго дел Естеро. Тя обаче му се разкрива само в преходни моменти, в трескаво забелязани частици от убягващи впечатления, непълна. Запознатите с творчеството на Гомбрович не биха били изненадани. В крайна сметка, целият му литературен свят е формиран от сетивни преживявания: блясъка на цвета, постоянната игра на светлината и сянката, ритъма на движението и ясните очертания на някоя форма. Той е смяян от едни „огромни черни очи, гарванова коса... проблясващ смях... леки като на танцьорка крайници“ (DII 115), от „момичето, което е като разтреперан букет в черно и бяло“ (DII 120), от „почти триъгълното лице, младо и красиво. Лишено от греховност“ (DII 122). Но подобни епифании на плътта могат да бъдат трансформирани в поезия само чрез перото на писателя: в грубата реалност те се изпаряват в момента на своята поява. При повнимателен поглед, смайващо красивата двойка е лишена от своята магия и става болезнено обикновена: „Този „чанго“ чистеше зъбите си с клечка,“ а „неговото момиче [...] му изяждаше ядките, донесени за вермута му“ (DII 118).

Плътската красота не е синонимна нито на доброто и истината, нито на красотата на духа – поне що се отнася до латиноамериканците, – но тази древна триада изобщо не интересува Гомбрович. Според него плътската красота е подривана от тривиалността, глупостта и баналността, както и от своята прикрита, нереализирана перверзия или дори опорочаване, които ѝ се приписват от наблюдателя: „Тази недоловима лудост, този невинен грях, тези черни, безжизнени очи...“ (DII 122)

Дали „лесно тяло“ не би могло да означава също така и рефлектиращо тяло, такова, което е способно да поеме всички значения, които биват проектирани върху него? Може ли едно такова тяло да представлява пространство, в което всички усещания, наложени отвън, се сливат и пресичат? Дали да не приемем, че в и за себе си такова тяло не притежава значение и следователно, може да бъде подложено на всякакви семиотични операции с относителна валидност? Тялото, за което става дума, е, разбира се, младо – то буквално възплъщава незрелостта, понятие, на което Гомбрович, както е добре известно, аксиологично приписва неутралност. Но дори подобно тяло не е *tabula rasa*, не е напълно прозрачно, тъй като безспорно излъчва еротични и естетически сигнали, които, макар да са неясни, карат наблюдателя да потрепери. Защо тогава „леснотата“ предизвиква разочарование и гняв? И също така, дали тя характеризира само младите хора от определен град в Аржентина, или нейните импликации са по-широки?

Един възможен отговор се появява у Гомбрович или, по-точно, у неговите читатели откъм Сантуcho, писател от Сантяго, който намира източника на своето отношение в индианската необходимост от отмъщение:

Със сигурност можеш да забележиш колко много от индианското присъства у всички нас. Онези племена хури и луле, които били заселени тук, били принизени от испанците до ролята на роби, на слуги... Индианецът е трябвало да се защитава срещу превъзходството на своя господар [...] Как се е защитавал? Като се надсмивал над висшестоящите, като се хилел срещу своя господар – той развил талант да взема на шега всичко, което се отнася до превъзходството и властта. Искал равенство, посредственост. Във всяко издигане, във всяка искра, той привиждал желанието за доминация... И ето ви резултата. Сега всичко тук е толкова ОБИКНОВЕНО... (DII 123)

Тъй като „превъзходството и властта“ са, без съмнение, едни от основните термини в речника на Гомбрович, може да бъде оправдано да заподозрем, че именно той ни говори предрешен като Сантучо. Независимо от това, подобни понятия като отношение господар – роб и „талантът да вземаш на шега“ заслужават по-задълбочено изследване, ако не за друго, то поне защото те често се появяват в работата на учените, занимаващи се с въпросите на постколониализма.

Хоми К. Баба, един от водещите изследователи в областта, поставя акцент върху ролята на двусмислието на мимикрията в структурата на постколониалния дискурс. От една страна, колониалната мимикрия служи за подсигуряване на властимащите, които употребяват този дискурс; от друга страна, тя помага за дискредитирането на властта, като по този начин изважда на показ компрометиращите противоречия, скрити под повърхността. Вследствие на това, подражанието неминуемо се намъква в дрехите на подигравка:

Именно откъм тази област между мимикрията и подигравката, където реформаторската, цивилизационната мисия е заплашена от изместващия поглед на своя дисциплинарен двойник, идват моите примери за колониално подражание. Общото между всички тях е един дискурсивен процес, чрез който надбавеното или изместеното, произведено от двусмислието на мимикрията (почти същото, но не съвсем), предизвиква не само „срив“ в дискурса, но също така се трансформира в несигурност, която фиксира колониалния субект като „частично“ присъствие. Под частично имам предвид едновременно „непълно“ и „виртуално“. (Bhabha 1994: 86)

Баба добавя:

Желанието на колониалната мимикрия – едно възпиращо желание – може да няма обект, но има стратегически цели, които ще нарека метонимия на присъствието. (Bhabha 1994: 89)

А по-късно обяснява:

Онези неподходящи означаващи на колониалния дискурс – разликата между това да бъдеш англичанин и това да си англицизиран; идентичността между стереотипите, които чрез повторението също стават различни; дискриминационните идентичности, конструирани като пресичащи традиционни културни норми и класификации, [...] всичко това са метонимии на присъствие. (Bhabha 1994: 89-90)

Мимикрията от този тип, заявява Баба, не само унищожава „нарцистичния авторитет“ на колонизатора чрез „повторително изместване на разликата и желанието“. „Тя е процесът на фиксиране на колониалното като форма на прекриващо между класификациите, дискриминативно знание в рамките на възпиращ дискурс и оттам, тя [мимикрията] неизбежно повдига въпроса за легитимирането на колониалните репрезентации“ (Bhabha 1994: 90).

Тирадата на Сантучо може да послужи като перфектна илюстрация за заключенията на Баба. Мимикрията излага на показ в еднаква степен и колонизатора, и колонизираните от него. Разгледана в метонимични категории, идентичността на завоевателя не може да бъде ограничена само до два плана: на превъзходството и господството. По същата логика, идентичността на местния човек не би трябвало да се дефинира от равенството и обикновеността. Насмешливото подражание е подчертано и засилено; то не само е неотделим и прикрит компонент на колониалния дискурс, но също така се използва като приспособление в стратегиите на самозащита. Можем да направим обобщението, че „леснотата на тялото“ е една от тези стратегии. Това частично, квазивиртуално присъствие на субекта, схващан в категориите на странността – латиноамериканската „метонимия на присъствието“ – и отрицанието на самата идея за идентичност чрез съществуването на „пресичащо класификациите“ понятие изглежда са сред същностните компоненти на постколониалния дискурс. Още по-важно е дискредитирането на властовата фигура, която мълчаливо одобрява – и по този начин гарантира – автентичността на съобщението. Става дума за такъв тип властова фигура, от който Гомбрович се интересува – той я смята за виновна за множество злини и често я оспорва по различни начини.

Тази цел се постига от автора първо чрез излагане на показ – и безпощадно осмиване – на подражателните техники и процедури (чувството за малоценност и обикновеност, които господарят очаква от своите поданици, са превърнати в смъртоносни оръжия, прицелени в чувството за превъзходство и високомерието). На

второ място, всички релевантни дефиниции постоянно се поставят под въпрос. Изложението на основните характеристики на аржентинския национален характер, което се приписва на Сангучо, бива последвано от този директен коментар на Гомбрович:

Все пак този набит и упорит латиноамерикански вожд от Сантяго греши. Тук всичко се случва без грях, но също така без подигравки, подмятания, злоба или ирония. Шегите са дружелюбни и човек усеща добротата в самата интонация на езика. Само че... Ще остане неразгаданата тайна на Южна Америка – как почтеността, добротата и баналността могат да станат много агресивни и дори опасни. (DII 123)

Ако приемем, че автохтонното население наистина имитира агресивните пришълци, то неговото отношение би могло да съдържа прикрита заплаха за ответна агресия. Гомбрович, някога жител на централна Европа, която в продължение на векове е сполитана от нещастия в исторически размери, не може да остане безразличен към геноцидните и дивашки жестокости на завоевателите. Той наистина е преследван от образа на: „...голия гръб под бича, чернокожата глава с къдрава коса и свитите рамене, очите гледат настрани, наострени уши се опитват да доловят свистенето на кожената лента... Това е отровата, която ме убива в Сантяго. Те го носят в кръвта си! В усмивката си“ (DII 127).

В първоначалния брутален сблъсък между две контрастиращи цивилизации „голата незащитност на онези хури, луле, вилела“ се сблъскала с „копия, мечове, шпори, брони, кичури пера на бели брадати завоеватели“ (ibid.). Но ужасът не свършва тук. Оттам и заключението на Гомбрович: „Садизмът и мазохизмът все още се разиграват из този оцветен въздух, танцуват по улиците – този дим ме отравя. Такава е перверзията на Сантяго!“ (ibid.).

Дали „лесното тяло“ на младите аржентинци не трябва да се мисли просто като камуфлаж, прикритие, зад което стои желанието за отмъщение, скритата перверзия и неумирацията спомен за унижението? Или може би то води към по-общо, по-универсално правило, трудно за улавяне и формулиране? Неслучайно Гомбрович завършва своите размишления с твърдението: „Смесвайте малко от роба с най-обикновеното от града, и... Но възможно е и да греша“ (ibid.).

Така с един замах Гомбрович поставя под съмнение самата възможност да бъдат обяснявани групови характеристики чрез кохерентна формула, която да предполага селекция, порядък и ясна йерархия – изискванията, които той демонстративно пренебрегва. В същото време той подрива представата, че определена формула относно тази проблематика би могла да бъде непротиворечива, безспорно валидна и изчерпателна. С други думи, като не придава тежест на генетичните и културните фактори, той обръща внимание на разнопосочните и разнообразни групови зависимости, основани главно върху нуждата от господство и подчинение.

Той поставя поредица от въпроси:

Дали Аржентина се състои предимно от своите туземци, отдавна уседнали тук? Дали пък тя не е главно емиграцията, която преобразява и гради държавата? Дали Аржентина не е именно комбинация, коктейл, смесица и фермент? Дали Аржентина не е Недефинируемостта? При тези условия целият аржентински въпросник – „Кои сме ние?“, „Коя е нашата истина?“, „Към какво се стремим?“ – би трябвало да свърши с фиаско. Защото не в интелектуалния анализ, а в действието – действието, основано здраво върху първо лице единствено число – се крие отговорът. (ДП 161-162)

Затова следното винаги валидно изискване може да бъде предявено към националистите от всяка клика, както и към защитниците на постколониализма:

Искаш ли да узнаеш кой си? Не се питай. Действай. Действието ще те определи и установи. Ще разбереш от своите действия. Но трябва да действаш като „Аз“, като индивид, защото можеш да бъдеш сигурен само относно своите нужди, наклонности, страсти, необходимости. Само такова действие би било непосредствено, същинско измъкване на себе си от хаоса, би било себеизграждане. Що се отнася до останалото: не е ли то просто рецитиране, изпълнение на предварително начертани планове, вехтория, кич? (ДП 162)

Според Гомбрович терминът „действие“ в своето социално измерение означава постоянно усилие за пълната реализация на потенциала, заложен в социалната, културната, етническата или националната идентичност на индивида. Той също така означава и гордост от принадлежността към така наречената малоценна (например

аржентинска или полска) култура, която все още допуска промени или поне е отворена за трансформации – фаза, която вече е изгубена за старата, изтощена култура на европейския Запад. „Действие“ също така означава индивидуален и директен контакт – интелектуален или физически – с хора от различни раси, религии и обичаи. То предполага болезнен, напрегнат процес на формиране на националната култура в никога несвършващи събирания, интерпретиране и преоценка на нейните ресурси.

2007

Превод от английски *Георги Илиев*

Библиография

DI: Gombrowicz, W. Dziennik I, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

DII: Gombrowicz, W. Dziennik II, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

DIII: Gombrowicz, W. Dziennik III, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1997.

T: Gombrowicz, W. Testament. Rozmowy z Dominique de Roux, Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2012.

Bhabha 1994: Bhabha, H. The Location of Culture, London and New York: Routledge, 1994.